

رجال پهلوی

فاطمه معزی

نادر آراسته

نادر آراسته، فرزند محمد، در سال ۱۲۷۲ش / ۱۳۱۰ق در تبریز متولد شد. محمد میرزا نام نیای خود نادر میرزا صاحب کتاب تاریخ تبریز را بر وی نهاد. او تحصیلات اولیه خود را در تبریز به پایان رساند و برای ادامه تحصیل راهی روسیه شد، و در دانشگاه سن پترزبورگ به تحصیل در رشته حقوق پرداخت. در همان دوران تحصیل در سال ۱۲۸۷ش در کنسولگری ایران در باکو به عنوان آتاشه [وابسته] مشغول به کار شد و پس از چندی در همین سال به نیابت دوم کنسولگری ایران در تفلیس منصوب گردید. او پس از پایان تحصیل به ایران بازگشت و در بهمن سال ۱۲۸۸ش در دارالترجمه وزارت امور خارجه به عنوان مترجم دوم زبان روسی استخدام شد. پس از چند ماه به مترجم اولی زبان روسی ارتقاء یافت. در سال ۱۲۸۹ش نشان درجه چهارم شیر و خورشید را دریافت کرد و پس از چند ماه در دی ماه ۱۲۹۰ش به نیابت کنسولگری در حاجی طرخان منصوب شد. او در دوران خدمت خود در این کنسولگری یک مدال مطلای علمی دریافت کرد. یک سال بعد کفالت این کنسولگری بر عهده وی نهاده شد و چهار سال در این پست باقی بود تا اینکه در سال ۱۲۹۵ به ویس کنسولی [کنسولیاری] ایران در گنجه برگزیده شد. نادر آراسته در آبان ۱۲۹۹ از سوی دولت فتح‌الله خان سردار منصور سپهدار اعظم احضار شد و رئیس‌الوزرا، با توجه به شناخت وی از اوضاع روسیه و زبان روسی، او را به نمایندگی سیاسی ایران در ترکستان شوروی مأمور کرد. این انتصاب در زمان پیشروی بلشویکها به مناطق جنوبی شوروی و نبرد آنان با مساواتیان صورت گرفت و دولت ایران نگران مرزهای شرقی و شمال شرقی خود بود. او بلافاصله پس از انتصاب به این سمت راهی عشق‌آباد شد، در مرو با سران بلشویکها ملاقات کرد و از آنان خواست تا مناقشات خود را به سرحدات ایران نکشانند چرا که در این صورت ایران مجبور به مداخله نظامی می‌شد. البته باید در نظر داشت که دولت ایران با توجه به

بحرانهای داخلی خود عملاً توان دفاع در مقابل بلشویکها را نداشت. به هر حال، عشق‌آباد بدون آسیب در مناسبات دو کشور به توسط بلشویکها تصرف شد. پس از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ش، از سوی سفیر کبیر ایران در مسکو به آراسته دستور داده شد تا اولین سفیر اتحاد جماهیر شوروی در ایران، فئودور رتشتین، را پذیرایی کند. نادر آراسته از تهران در خصوص نحوه پذیرایی از نماینده شوروی کسب تکلیف کرد و در پاسخ، سید ضیاءالدین از وی خواست تا سفیر شوروی را تا تهران همراهی کند. رتشتین در هنگام توقف در خراسان مهمان کلنل پسیان حاکم آن سامان بود. آراسته همراه با رتشتین در اردیبهشت ماه وارد تهران شد و پس از ارائه گزارشی از وضعیت ترکستان به رئیس‌الوزراء و وزیر امور خارجه، به ریاست اداره ترکیه و شوروی منصوب شد.

از وقایع دوره ریاست وی بر اداره ترکیه و شوروی مسئله پناهندگی یک لهستانی شهروند شوروی به ایران بود. این موضوع باعث کدورت بین دو دولت شد و کمیسیون با حضور رتشتین و سه عضو وزارت خارجه که یکی از آنان نادر آراسته بود در این خصوص تشکیل شد. در این کمیسیون قرار بر این شد تا آذرلینگوی لهستانی شهروند شوروی تا زمانی که دلیل واقعی تقاضای پناهندگی وی مشخص نشده است در ایران باقی بماند و سرانجام هم از طریق مرزهای جنوبی ایران به صورت غیر قانونی خارج شد تا این مسئله باعث تیرگی روابط دو کشور نگردد. مأموریت بعدی وی کارداری سفارت ایران در لندن در سال ۱۳۰۱ش بود.^۱ او درباره انتصاب به این پست می‌نویسد: روزی که به ملاقات وزیر جنگ رفته پادشاه آینده ایران و مرد قوی و صاحب اختیار آن روز اشاره به سفارت ایران در انگلستان نمود و اظهار داشتند چون به واسطه اکتشاف و استخراج و بهره برداری نفت به وسیله شرکت نفت انگلیس و ایران باید در لندن سفارت ما از هر لحاظ مجهز باشد و امور تشکیلات سفارت به نحو بارزی اداره شود؛ من به دولت پیشنهاد کردم شما با سمت شارژداری عازم لندن شده و به انجام وظائف خود در سفارتخانه ایران بپردازید.^۲

دوره کارداری آراسته در سفارت ایران پنج سال و نیم طول کشید و پس از بازگشت به تهران در سال ۱۳۰۶ش از سوی دولت ایران مأمور شد تا بندر انزلی را که تا آن زمان در اختیار روسها بود بر اساس معاهده ۱۹۲۱ ایران و شوروی تحویل بگیرد که البته این کار عملاً تا سال ۱۳۰۷ به طول انجامید. وی در این مدت حکومت بندر انزلی و ریاست

---

۱. در خصوص این انتصاب، وی منابع گوناگون سالهای متفاوتی ذکر کرده‌اند ولی در این مقاله به خطرات وی و «فهرست الفبایی اسامی کارمندان وزارت امور خارجه»، نشریه وزارت امور خارجه، شماره دوم، خرداد ۱۳۲۸، ص ۷۸ استناد شده است.

۲. نادر آراسته، «انگلستان در سال ۱۹۲۵»، بیست و چهارمین سالنامه دنیا، ص ۲۳۰.

بندر را بر عهده داشت. با باز پس‌گیری بندر انزلی، از شوروی او پس از مدتی کوتاه از این سمت برکنار شد و به تهران بازگشت. آراسته در سال ۱۳۰۹ به ریاست هیئت تعیین حدود مرز ایران و ترکیه مأمور شد. به دنبال این مأموریت بود که از سوی دولت به معاونت استانداری آذربایجان منصوب شد. زمانی که استاندار آذربایجان منصورالملک به تهران احضار شد کفالت حکومت بر عهده نادر آراسته گذاشته شد تا ادیب‌السلطنه سمیعی به حکومت آذربایجان منصوب شد. از مشکلات حکومت آذربایجان در این زمان همجواری با اتحاد جماهیر شوروی و فعالیتهای پنهان کمونیستی بود چنانکه او مجبور بود با مشاهده یک برگ اعلامیه در محله‌ای تمام شهر را برای دستیابی به نسخه‌های دیگر تفتیش کند.^۱ آراسته در اردیبهشت ۱۳۱۱ به تهران فراخوانده شد، بلافاصله از سوی شاه به دربار احضار و به حکومت خوزستان منصوب شد. رضاشاه در خصوص این انتصاب به آراسته گفت:

علت انتخاب شما به استانداری خوزستان چند دلیل دارد؛ یکی اینکه ملک فیصل اول پادشاه عراق را به ایران دعوت کرده‌ام و او چند روز دیگر از طریق مرز خانقین و خسروی وارد خاک ایران می‌شود. مدت اقامت او در ایران چند روزی بیش نیست؛ ولی مراجعت او از طریق خوزستان صورت می‌گیرد و [من] علاقه دارم هنگام مراجعت ملک فیصل از او پذیرایی شایسته‌ای در خوزستان بشود تا به سلامت خاک ایران را ترک نماید.

در دوران استانداری وی در خوزستان دو حادثه روی داد که یکی لغو نمایشی قرارداد داری بود. پس از لغو این قرارداد از تهران به وی دستور داده شد که به خرمشهر برود و اختیار اداره امور مناطق نفت‌خیز را در دست گیرد؛ ولی مجدداً اوضاع به شکل سابق خود بازگشت و اداره امور به انگلیسیها سپرده شد. واقعه دیگر دزدیده شدن کارول سر مهندس آمریکایی راه آهن جنوب توسط کارگران اخراجی در اندیمشک بود. در این مورد سپهد امیراحمدی نیز مأمور شد تا با قوای نظامی خود به استاندار خوزستان یاری رساند. این مسئله بدون درگیری نظامی حل و کارول پس از چند روز از سوی کارگران آزاد شد. در آبان ماه ۱۳۱۱ رضاشاه برای بازدید بندر شاهپور به خوزستان وارد شد آراسته به استقبال شاه رفت و در ضمن از وی تقاضای انتقال به تهران را نمود. با این تقاضای وی در تیرماه ۱۳۱۲ موافقت شد و او که از گرمای خوزستان به ستوه آمده بود به تهران منتقل شد. آراسته، پس از مدتی انتظار برای انتصاب به یک پست جدید، سرانجام

۱. فعالیت کمونیستی در دوره رضاشاه (۱۳۱۰-۱۳۰۰). به کوشش کاوه بیات. تهران، سازمان اسناد ملی ایران،

در ششم آذر ماه ۱۳۱۲ به حکم رضاشاه به وزیر مختاری ایران در لهستان منصوب و از طریق باکو راهی محل مأموریت خود شد. مدت سفارت وی در لهستان تا شهریور ۱۳۱۴ به طول انجامید. از جمله اقدامات وی در لهستان تشکیل انجمن ایران و لهستان، برگزاری نمایشگاهی از آثار هنری و تاریخی ایران و تحکیم روابط تجاری بین این دو کشور بود. در همین سال ایران برای نخستین بار اقدام به تأسیس سفارتخانه در آمریکای لاتین نمود و از سوی دولت ایران به نادر آراسته دستور داده شد تا محل مأموریت خود در لهستان را به قصد آرژانتین ترک کند. مدت سفارت وی در آرژانتین دو سال بود. در این دوره روابط ایران و آمریکا که به علت اهانت پلیس آمریکا به سفیر ایران، غفار جلال علاء، از مدتی پیش قطع شده بود مجدداً برقرار شد. در ایام سفارت آراسته در آرژانتین فرانکلین روزولت رئیس جمهور آمریکا سفری به آرژانتین نمود و از هیئت ایرانی نیز برای ملاقات با روزولت دعوت به عمل آمد. آراسته، با توجه به قطع مناسبات این دو کشور، از وزارت خارجه در خصوص این ملاقات سؤال کرد که پاسخ مثبت به آن داده شد و همین ملاقات باب مناسبات مجدد را بین دو کشور باز کرد. سفارت ایران در آرژانتین بیشتر از دو سال فعال نبود و در فروردین سال ۱۳۱۶ به بهانه صرفه‌جویی در بودجه بسته شد. اصولاً در این مقطع پهلوی اول تمایلی به برقراری مناسبات با آمریکای لاتین و ایالات متحده آمریکا نداشت و بیشتر توجه او به سوی اروپا بود.

نادر آراسته به ایران بازگشت و رضاشاه که به وی توجه ویژه‌ای داشت وعده سفارتی دیگر داد. اما وزیر امور خارجه، عنایت سمیعی (مدبرالدوله)، او را به مدیر کلی امور کنسولی و سجلات وزارت امور خارجه منصوب کرد. رضاشاه از توشیح فرمان این انتصاب خودداری کرد و از وزیر امور خارجه خواست تا فهرستی از نامهای سفارتخانه‌ها تهیه کند. سرانجام نادر آراسته بنا به تصمیم شخص رضاشاه در شهریور ۱۳۱۶ به پست مهم سفارت آلمان منصوب شد.^۱ شاه از آراسته خواست تا پس از ملاقات با هیتلر گزارشی دقیق از روحیات و رفتار اجتماعی وی برای شاه ارسال کند. ملاقات او با هیتلر در محیطی دوستانه صورت گرفت و هیتلر به وی وعده یاری در حل مشکلات امور مربوط به روابط دو کشور را داد.^۲ چندی از انتصاب آراسته به سفارت آلمان نگذشته بود که از دفتر مخصوص رضاشاه به وی خبر دادند تاج‌الملوک و شمس پهلوی برای معالجه عازم آلمان هستند. سفیر ایران در آبان ماه به استقبال موبک سلطنتی رفت و بنا به درخواست تاج‌الملوک و شمس پهلوی برای ناشناس ماندن در ایام سفر،

۱. نادر آراسته، «سفارت من در آلمان قبل از جنگ و ماههای اول جنگ»، بیست و سومین سالنامه دنیا، ص ۲۵۶.

۲. نادر آراسته، «سفارت من در آلمان قبل از جنگ و ماههای اول جنگ»، بیست و سومین سالنامه دنیا،

سفارت ایران دو گذرنامه دیگر با نامهای رضایار و شهریار برای این دو صادر کرد و این گذرنامه‌ها تحویل هتل آنان داده شد.^۱

نادر آراسته همزمان با سفارت آلمان به سفارت هلند نیز منصوب شد. او در دوره سفارت خود در آلمان، که از مقاطع حساس برای ایران بود، به گسترش مناسبات اقتصادی بین ایران و آلمان پرداخت. واگذاری انحصار ورود قالی ایران به آلمان که در این زمان صورت گرفت باعث اعتراض تجار ایرانی فرش در آلمان گردید. آراسته برای حل مشکل تاجران ایرانی با مقامات آلمانی به مذاکره پرداخت و قرار بر این شد که فرش ایرانی پس از وارد شدن به آلمان به تاجران ایرانی فروخته شود و آنان نیز حق نداشتند قالیها را بیشتر از نرخ معین بفروشند. این اقدام نظر تجار ایرانی را چندان جلب نکرد و آنان سهمیه خود را بیش از نرخ تعیین شده به فروش رساندند و این امر باعث شد تا از سوی دولت آلمان کلیه حسابهای آنان مسدود شود. تجار به سفارت شکایت بردند و آراسته با مقامات آلمانی به گفت‌وگو پرداخت. این مسئله مشروط بر اینکه از این پس تجار بیش از ۱۵ درصد سود تعیین شده کالای خود را به فروش نرسانند حل شد. از دیگر مسائل این دوره هجوم یهودیان آلمان به سفارت ایران بود. در این خصوص آراسته طی نامه‌ای به وزارت امور خارجه نوشت:

... اخیراً یهودیها بیشتر از سابق درصدد هستند که از آلمان خارج شوند. متصل به قونسولگری آمده برای مسافرت به ایران تقاضای ویزا می‌کنند. البته تصدیق خواهند فرمود که راجع به مسافرت این اشخاص به ایران بهتر است مطالعات کافی به عمل آید. زیرا در آتیه برای زندگانی اجتماعی ایران مخصوصاً تهران بدون اثر نخواهد بود. طبعاً این ملت در هر کجا جمع بشود رفته رفته سعی خواهد نمود که کسب و کار و تجارت را از دست دیگران گرفته و صاحب نفوذ می‌شود.^۲

او در این نامه به وزارت خارجه پیشنهاد داد که به هر یهودی متقاضی ویزا داده نشود که بعدها این پیشنهاد از سوی دولت پذیرفته شد. با آغاز جنگ جهانی دوم دولت آلمان به متحدان انگلیس دستور تعطیلی سفارتخانه‌هایشان را داد. سفارتخانه مصر نیز در همین موقعیت قرار داشت؛ سفیر مصر پیش از ترک آلمان، در نتیجه مناسباتی که در اثر ازدواج خاندانهای سلطنتی دو کشور ایجاد شده بود، از سفارت ایران خواست تا حفاظت از منافع مصر در آلمان را بر عهده گیرد. آراسته پس از اعلام تقاضای سفیر مصر

۱. سند شماره ۱۹-۱۳۸-۳ مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

۲. دولت ایران و متخصصان مهاجر آلمانی. به کوشش: رضا آذری شهررضایی. تهران، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۴. صص ۱۱۰-۱۰۸.

و جواب مثبت تهران این وظیفه را عهده‌دار شد.^۱ نادر آراسته تا اردیبهشت سال ۱۳۱۹ در این سمت فعال بود. پس از دوره سفارت وی در اردیبهشت ماه یک هیئت بازرسی به دستور رضاشاه به برلن اعزام شد. علت اعزام این هیئت گزارش بی‌امضایی بود که از برلن به دفتر مخصوص رضا شاه رسیده بود و در آن به مواردی چون سهمیه قالیه‌ها، گذرنامه‌های صادر شده و مأموران دولتی پرداخته بود. هیئت بازرسی نتایج تحقیقات خود را برای شاه ارسال کرد. در گزارش مربوط به گذرنامه‌های سرقت شده اعلام شد که در زمان نادر آراسته پنج گذرنامه سیاسی و هشت گذرنامه خدمت و ۲۱ گذرنامه تحصیلی و دو گذرنامه عادی از میز کنسول به سرقت رفته است که البته سفیر ایران گزارشی در این خصوص تهیه و به وزارت خارجه ارسال کرده بود. در همین گزارش بی‌امضا به مأموران سفارت، از جمله سفیر سابق نادر آراسته، اتهاماتی وارد شده بود. در گزارش موجود مشخص نیست که این اتهامات چه بوده‌اند ولی هیئت بازرسی اعلام کرد:

راجع به آقای آراسته مدرکی که دال بر سوء استفاده مشارالیه باشد به دست نیامد و از کسی هم چیزی شنیده نشد؛ ولی در مدت مأموریت خود در برلن لیاقتی از خود بروز نداده و و ایرانیهای مقیم آنجا را نتوانسته است اداره نماید. در حقیقت می‌توان گفت افسار گسیختگی چند نفر از ایرانیهای [مقیم برلن و اختلافات بین آنها و خدمتگزاری چند نفر از ایرانیها در وزارت تبلیغات آلمان بر اثر عدم توجه و بی‌علاقگی او به کار اتباع دولت شاهنشاهی بوده و بعد از حرکت او کسی که بتواند وضعیت را لااقل به همان حال نگهدارد در سفارت شاهنشاهی وجود نداشت.^۲

آراسته، پس از بازگشت به تهران، از وزارت امورخارجه به وزارت کشور منتقل شد و با توجه به اینکه حامی قدرتمند وی دیگر تبعید شده بود تا مدتی شغل مهمی به وی واگذار نشد تا در اوایل دی ماه ۱۳۲۰ ذکاءالملک فروغی نخست‌وزیر او را احضار کرد و به استانداری شمال، که شامل منطقه گرگان و مازندران و تنکابن می‌شد، منصوب کرد. آراسته ابتدا از پذیرش این پست حساس، با توجه به حضور ارتش سرخ در منطقه، سرباز زد ولی فروغی در این خصوص به او اصرار ورزید و آراسته، سرانجام، پذیرفت. مدت حکومت او در مازندران یک سال و هشت ماه بود و او در این مدت با مسئله سرکشی سالار مؤید دیوسالار در مازندران مواجه شد. با ورود نیروی ژاندارم خیلی زود این

۱. نادر آراسته، «سفارت من در آلمان قبل از جنگ و ماههای اول جنگ»، بیست و سومین سالنامه دنیا،

۲. سند شماره ۳-۲۱/۸۳-مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

از سمت راست (دومین نفر) نادر آراسته وزیر پست و تلگراف دولت مرتضی قلی خان بیات [۱-۳۳۲۸]

خانله پایان یافت. نادر آراسته در مرداد ۱۳۲۱ از سوی احمد قوام نخست وزیر وقت به استانداری استان اول یا گیلان منصوب شد؛ مدت استانداری وی دو سال بود. از حوادث دوره استانداری وی اعزام عده‌ای از ایرانیان بازداشت شده به توسط متفقین به این استان بود. نخست‌وزیر وقت علی سهیلی در نامه‌ای به آراسته خبر اعزام بازداشتیها را اعلام کرد، و او در رشت محلی برای اقامت این اشخاص آماده کرد.

نادر آراسته در آذر ماه ۱۳۲۳ از سوی مرتضی قلی خان بیات نخست‌وزیر به تهران احضار شد. بیات در این ملاقات او را از سوی محمد رضاشاه دعوت به همکاری در دولت نمود و چند وزارت را - مانند وزارت کشاورزی، راه، پست و تلگراف - به وی پیشنهاد کرد که آراسته پست و تلگراف را انتخاب کرد. در اردیبهشت ۱۳۲۴ ابراهیم حکیمی او را به عنوان وزیر راه دولت خود معرفی کرد؛ اما این دولت از مجلس چهاردهم رأی اعتماد نگرفت و نادر آراسته در دولت بعدی که دولت محسن صدر بود به وزارت راه منصوب شد که عمر این دولت نیز چهار ماه بیشتر نبود. در این زمان نیروهای متفقین مشغول ترک ایران بودند و قرار بر این شد که دولت ایران اموال و تأسیسات آنان را با اندکی تخفیف بخرد؛ اموال راه آهن نیز از جمله این اموال بود که به تأیید وزیر راه نادر آراسته و کمیسیون امور خارجه مجلس از آمریکاییها به مبلغ هشت

میلیون دلار خریداری شد. آراسته در اردیبهشت ماه ۱۳۲۵ به استانداری اصفهان انتخاب و دو سال بعد در تیر ماه ۱۳۲۷ در دولت عبدالحسین هژیر به وزارت پست و تلگراف منصوب شد. او در کابینه محمد ساعد، که در آبان ماه همان سال تشکیل شد، نیز به وزارت پست و تلگراف رسید و این آخرین پست وزارتی وی بود. در اواخر سال ۱۳۲۷ محمد ساعد او را برای سفارت ایران در شوروی به محمد رضا شاه پیشنهاد کرد که پذیرفته شد و آراسته در خرداد ماه ۱۳۲۸ به مسکو رفت و به مدت پنج سال در این سمت مشغول بود. او زمانی به سفارت ایران در شوروی منصوب شد که مناسبات ایران و شوروی به علت انحلال حزب توده و دستگیری و محکومیت سران آن تیره بود و مأموریت وی تأکید بر روابط دوستانه دو کشور و حل مسائل ارزی و مرزی بود. آراسته در مرداد ۱۳۳۳ به ایران بازگشت و از آن پس دیگر منصب مهمی به وی داده نشد و در سال ۱۳۵۳ درگذشت. در اسناد محرمانه بریتانیا او را فاقد شخصیت برجسته معرفی کرده‌اند.^۱ در منابع موجود هیچ موردی که بیان‌کننده ویژگی خاصی از وی در دوره‌های سفارت یا وزارت باشد، دیده نشد. او که به زبان روسی تسلط بسیار داشت نمایشنامه کم‌دی بازرس نوشته گوگول را به فارسی بازگرداند.

برادر نادر آراسته، بهمن آراسته، در زمینه کشاورزی تحصیل کرده بود و مدیر کل اداره کشاورزی در چند استان بود. در دوره اصلاحات ارضی نیز ریاست سازمان اصلاحات ارضی را در چند استان بر عهده داشت. او یکی از اعضای حزب ایران نوین بود که در دوره ۲۱ مجلس شورای ملی نماینده شاه‌زند شد و به سبب تخصص خود به عضویت کمیسیون کشاورزی مجلس در آمد. همسر آراسته، اشرف‌الملوک فرزند سرداود خان مفتاح‌السلطنه شقاقی، پس از وقوع انقلاب اسلامی به آمریکا رفت. نادر آراسته دارای فرزندی به نام سیروس بود که در رشته پزشکی به تحصیل پرداخت و طی یک پرواز نمایشی با هواپیمای بی‌موتور سقوط کرد و درگذشت.